

Ivo Pranjković i Lada Badurina: Načini izražavanja imperativnosti

U uvodnom dijelu priloga riječ je o naravi kategorije imperativnosti, koja je izrazito vezana za govorni čin i pripada (uz obraćanje, tj. vokativnu konstrukciju, pitanja, uzvike, neke čestice i sl.) tzv. kategorijama drugoga lica. Zato sam oblik imperativa i nije način (modus) u najstrožem smislu riječi, ali je u temeljima toga oblika ipak volja govornika da se vrši kakva radnja, pa je po tome u tijesnoj vezi (i) s kategorijom modalnosti, i to tzv. subjektivne modalnosti.

U središnjem dijelu priloga raspravlja se o načinima izražavanja imperativnih značenja u hrvatskome jeziku. Konstatira se, između ostaloga, da se imperativnost izražava oblicima imperativa (koji su primarna odnosno prototipna gramatikalizacija kategorije imperativnosti), infinitivom (npr. *Ne pisati prije nego što svi prepišu zadatke*), futurom prvim (npt. *Otići ćete u knjižnicu i pretplatiti se*), konstrukcijom *da* + prezent (npr. *Da to odmah vratiš*) ili *da* + perfekt (npr. *Da si to odmah vratio*), imperativnim česticama i/ili defektivnim glagolima, npr. *nemoj, hajde, dede(r), neka* (posebna se pozornost s tim u vezi posvećuje "čestičnim oblicima" tipa *hajde, hajdemo* itd.), "imperativiziranim" oblicima glagola *ići* ili *dati* i sl.) i napokon raznolikim vrstama manje ili više reduciranih imperativnih konstrukcija, npr. *Svi u učionicu!, Sendvič sa šunkom!, Ni riječi!, Tišina!, Tihol!, Tiše!, Brže!, Dalje!, Nazad!, U pomoć!, Svom snagom naprijed!, Bez dogovaranja!, Do kraja!, Još!, Sada!, Gotovo!, Ho-ruk!, Marš!, Stop!, Iš!, Pst!* itd.

Kako je kategorija imperativnosti usko povezana s govornim činom, bit će osvijetljena i sa stajališta teorije govornih činova, pa će se u tom smislu posebna pozornost posvetiti tzv. performativnim glagolima (npr. *dopuštati, zabranjivati, zahtijevati, naređivati, određivati, moliti, tražiti, pozivati, predlagati* itd.), kojima se imperativnost izražava leksički, tj. bez ekspliciranja imperativnoga značenja u predikatu. To pogotovo dolazi do izražaja u onim konstrukcijama u kojima se takvi glagoli upotrebljavaju u prvome licu, npr. *Zahtijevam da se razidete, Ne dopuštamo da se puši* i sl.

Ključne riječi: kategorija imperativnosti, imperativ, govorni čin, kategorija drugog lica, performativni glagoli.

Means of Expressing Directives

The introductory part of the paper discusses the nature of the category of directives which is directly related to speech acts and, along with vocative structures, questions, exclamations, some particles, etc., belongs to the so called categories of the second person. This is why the form of directive itself is not a manner in the strict sense. Still, the basis of this form is the will of the speaker that a certain action should be performed, and therefore it is closely related to the category of modality and in particular to the so-called subjective modality.

The central part of the paper focuses on the means of expressing directive meanings in the Croatian language. It is established, among other things, that directives are expressed through various forms of imperatives (which are the primary, that is, prototypical, form of grammaticising the category of directives), infinitive (e.g. *Ne pisati prije nego što svi prepišu zadatke*), first future (e.g. *Otići ćete u knjižnicu i preplatiti se*), *da* + present (e.g. *Da to odmah vratiš*) or *da* + perfect structure (e.g. *Da si to odmah vratio*), directive particles and/or defective verbs, e.g. *nemoj, hajde, dede(r), neka* (special emphasis is placed on “particle forms” of the type *hajde, hajdemo*, etc., “imperativised” forms of the verbs *ići* or *dati*, etc.) and finally through various types of directive structures that have been reduced to a greater or lesser degree, e.g. *Svi u učionicu!, Sendvič sa šunkom!, Ni riječi!, Tišina!, Tihol!, Tiše!, Brže!, Dalje!, Nazad!, U pomoć!, Svom snagom naprijed!, Bez dogovaranja!, Do kraja!, Još!, Sada!, Gotovo!, Ho-ruk!, Marš!, Stop!, Iš!, Pst!*, etc.

Since the category of directives is closely related to speech acts it will also be presented from the aspect of the theory of speech acts. Thus, special attention will be given to the so-called performative verbs (e.g. *dopuštati, zabranjivati, zahtijevati, naređivati, određivati, moliti, tražiti, pozivati, predlagati*, etc.), which lexicalise the category of directives without expressing an explicit directive meaning in the predicate. This is especially obvious in those structures in which such verbs are used in first person, e.g. *Zahtijevam da se razidete, Ne dopuštamo da se puši*, etc.

Key words: category of directives, imperative, speech act, category of the second person, performative verbs.

Kategorija imperativnosti izrazito je vezana za govorni čin i pripada – uz obraćanje, tj. vokativnu konstrukciju, pitanja, uzvike, neke čestice, pogotovo poticajne (usp. Silić – Pranjković 1995:256) – takozvanim kategorijama drugoga lica (usp. opširnije o takvim kategorijama u Pranjković 2008:241-242). Zato sam oblik imperativa i nije način (modus) u najstrožem smislu riječi unatoč tome što je u temeljima toga oblika volja odnosno želja govornika da se vrši kakva radnja,¹ pa je po tome ipak u tijesnoj vezi (i) s kategorijom modalnosti, i to tzv. subjektivne modalnosti, tj. onoga tipa modalnosti koji pretpostavlja odnos između sadržaja komunikacije i sudionika govornoga čina (govornika i/ili sugovornika).²

¹ Usp. primjerice što o temeljnom značenju imperativa kaže Tomo Maretić u svojoj *Gramatici*: “Temeljno je značenje imperativa želja, a zapovijed je oštro izrečena želja; ali želja može biti izrečena i bez oštine i blago, i tako imperativ može značiti osim zapovijedi još želju, na pr. *putujte sretno!*, – molbu, na pr. *Bože, smiluj nam se!*, – nagovaranje, nutkanje, poticanje, na pr. *učite marljivo! Ispij ovu ljekariju, zapjevajmo, braćo* – savjetovanje, na pr. *štedi dok imaš*” (Maretić 1931:536). Da je imperativnost doista tijesno povezana s modalnošću, svjedoči na svoj način i vrlo zanimljiv podatak da je “slav. imperativ po svojem postanju, a potom i po svojem izvornom značenju, optativ” (Kušar 1884:82). Štoviše, Marcel Kušar dodaje da je uporaba imperativa u optativnome značenju, odnosno “u značenju optativa-konjunktiva”, još uvijek (bila) živa, doduše ne u štokavštini, ali je “vrlo živa u našoj čakavštini”, pa između ostalih navodi primjere *Otac mi piše, da vam reci, da ne more čekati ili Me prosi, da o tom muči (ja) i da se va to nepačaj* (Kušar 1884: nav. mj.). Analogna je poraba još uvijek svojstvena i kajkavskome narječju.

² Za razliku od subjektivne modalnosti objektivna modalnost podrazumijeva odnos između sadržaja komunikacije i stvarnosti, tj. obavijest o tome je li ono o čemu je u komunikaciji riječ realno (faktivno), moguće (potencijalno, hipotetično) ili nestvarno (irealno).

Po naravi svoga značenja imperativ nije vezan za faktivnost (činjeničnost), nego pripada oblicima kojima je svojstvena hipotetičnost, što je uostalom u pravilu glavno obilježje svih modusa. Zato je taj oblik, kako je vrlo dobro uočio već Adolfo Veber Tkalčević, “*buduće* naravi, jer se tekar ima učiniti, što se njime izriče, a naznačuje u neodvisnih izrekah zapovjed, zabranu, prošnju, savjet, opomenu, čestitanje itd.” (Veber Tkalčević 1859:118).

Prototipno se imperativnost izražava oblicima imperativa, koji u jednini ima samo oblik za drugo lice, a u množini za prvo i za drugo lice. Oblikā za prvo lice jednine uopće nema,³ a za treće lice i jednine i množine upotrebljava se perifrastični (analitički) oblik imperativa koji čini poticajna čestica *neka* i oblici trećega lica prezenta, npr. *neka dođe*, *neka dođu*.

U starijim su se stadijima razvoja hrvatskoga jezika, uključujući i 19. stoljeće, uz drugo lice imperativa mogli javljati i subjekti u trećem licu, što je danas izrazito obilježeno kao zastarjelo⁴, odnosno kao jedno od obilježja biblijskoga stila.⁵ To pogotovo vrijedi za situacije u kojima se uz imperativ drugoga lica rabi subjekt u prvom licu jednine, npr. *Umri ja, umri vas svijet* (usp. Broz 1885:17).

Imperativ se podjednako rabi i od nesvršenih i od svršenih glagola, npr. *Čitajte glasnije* prema *Pročitaj sljedeću strofu*. Kad je međutim riječ o niječnom imperativu, on se u suvremenom jeziku neusporedivo češće rabi od nesvršenih glagola. Bit će npr. samo *Ne naginji se kroz prozor*, a neće biti *Ne nagni se kroz prozor*. Glavni je razlog tomu u činjenici što se niječnim imperativom izražava ponajprije zahtjev da se kakva radnja prekine, npr. *Ne viči tako glasno*, ili upozorenje, npr. *Ne naginji se kroz prozor* (usp. Ivić 1958:38 i Tanasić 2009:37). Kako međutim svršeni glagoli uopće ne označuju radnju u pravom smislu riječi, tj. radnju u procesu, u tijeku, razumljivo je da se takvim glagolima ne može označiti radnja koja se prekida (odnosno koju treba prekinuti) jer tijekom radnje u njima uopće nema. Tako je bilo već i u staroslavenskom jeziku.⁶ Kad međutim naglasak nije na samoj radnji, na procesu, nego npr. na kakvoj popratnoj okolnosti i/ili rezultatu radnje, onda je relativno obična i poraba zanimjanih oblika imperativa svršenih glagola, i to već i u staroslavenskome, usp. primjere tipa *ne posrami naš, grěchъ junosti moeję ne poměni, ne otvŕozi m'ne* i sl. (usp. Kurzová-Ribarova 1972:74-75).

Niječni imperativ svršenih glagola inače je puno češći u starijim tekstovima negoli u suvremenom jeziku, pa je takav imperativ i danas svojstven tzv. biblijskom stilu, npr.

³ Ivan Broz u svojoj monografiji o imperativu navodi da je u jednoga pisca (Andrije Čubranovića odnosno Nikše Pelegrinovića) zabilježen i oblik imperativa prvoga lica jednine, ali upozorava i na to da primjer nije sasvim pouzdan, usp. *Ja ti veļu, ako obslužiš, kako t' rekoš tvoja sužna, ne budijem viku ružna, veće nigdar ne potužiš* (Broz 1885:8). U raspravi nakon ovoga izlaganja (na Prvom bosanskohercegovačkom slavističkom kongresu) upozoreno je (upozorio je na to kolega Josip Raos) da bi se podcrteni primjer možda mogao interpretirati i kao imperativ prvoga lica množine, usp. prema staroslavenskome *buděmъ*.

⁴ Usp. kod Broza: “U hrvatskom jeziku današnjeg doba dolazi drugo lice jednine uz subjekte trećeg lica jednine u rečenicama, kojima se izriče samo žela, ponajviše u pozdravu, proklinjanju i zaklinjanju, rjeđe u drugim prigodama: Pomozi bog, bako!” (Broz 1885:8-9). Riječ je zapravo o tome da je u starijim stadijima razvitka jezika imperativ imao i treće lice, koje je bilo jednako drugom. Izražavao se dakle kao i imperativ drugoga lica sintetički, a ne analitički kao danas. Do danas je takva uporaba, o čemu svjedoče i Brozovi primjeri, sačuvana u petrificiranim konstrukcijama (molitve, pozdravne formule, zaklinjanja i sl.).

⁵ Usp. npr. u *Očenašu*: *budi volja tvoja, sveti se ime tvoje, dođi kraljevstvo tvoje* i sl.

⁶ Usp. “Već u stsl. jeziku postoji težnja upotrebljavati nesvr. negativne glagole i tamo gdje s obzirom na grč. original očekujemo svrš. glagol” (Kurzová-Ribarova 1972:56).

Ne ubij, Ne ukradi, Ne sagriješi bludno, Ne reci lažna svjedočanstva i sl. (usp. Pranjković 2006:25).

Niječni imperativ može biti i perifrastičan, a za parafrazu se rabe niječni oblici imperativa glagola *moći*, tj. oblici *nemoj, nemojmo, nemojte*, koji su danas u tom značenju izrazito gramatikalizirani pa je u njima posve izbljedjelo značenje glagola (*ne*) *moći*. Takav je perifrastični niječni imperativ svojstven samo slavenskim jezicima (Ivić 1958:39). Za razliku od jednostavnog niječnog imperativa, kojim se označuje zabrana, takav perifrastični niječni imperativ označuje u pravilu blažu zabranu ili upozorenje (usp. Tanasić 2009:37), usp. *Ne misli da te nisam čuo* prema *Nemoj misliti da te nisam čuo*. U perifrastičnom niječnom imperativu uz oblike *nemoj, nemojte...* dolazi infinitiv, npr. *Nemoj se tako izražavati*, ali može doći i konstrukcija *da* + prezent, npr. *Nemojte da vas sutra zbog toga bude sram*.⁷

U literaturi o imperativu raspravljalo se i o tome zašto je niječni imperativ znatno rjeđi nego jesni. Utvrđeno je da za to ima više razloga. Prvo, ima glagola kod kojih jesni imperativ, zbog specifičnosti leksičkoga značenja tih glagola, koje (značenje) primjerice implicira kakvu zabranu ili što slično, ima zapravo značenje niječnoga. Takvi su npr. glagoli tipa *prekinuti, prestati, ostaviti* i sl. koji znače prekid (kakve druge) radnje (a vidjeli smo da je zahtjev da se kakva radnja prekine jedno od najtipičnijih značenja niječnoga imperativa), npr. *Prestanite se svađati* (usp. *Ne svađajte se*), *Prekinite pisanje* (usp. *Ne pišite više*), *Ostavite nas na miru* (usp. *Nemojte nam dosađivati*). Drugo, modalni glagoli u pravilu nemaju imperativa, pa onda ni niječnoga, usp. **(ne) smij, *(ne) moraj, *(ne) mozi* ili **(ne) mogni*, ali njihovi zanijekani prezentski oblici vrlo često imaju upravo značenja niječnoga imperativa, npr. *Ne smiješ dolaziti tako kasno* (usp. *Ne dolazi tako kasno*), *Ne možeš mi to napraviti*, *Ne moraš toliko žuriti* i sl. Treće, niječna se imperativnost može izražavati i leksički, posebice glagolima tipa *zabranjivati*,⁸ npr. *Zabranjujem ti da se tako izražavaš*, usp. *Nemoj se tako izražavati* (još o razlozima manje frekventnosti niječnoga imperativa od jesnoga usp. Tanasić 2009:45-56).

U prethodnom odjeljku rečeno je da modalni glagoli nemaju imperativa, pa je logično upitati se i zašto je to tako. Sami ti glagoli naime, kako im i ime kaže, ne znače zapravo radnju, nego po čemu modificiraju neku drugu radnju. Drugim riječima, takvim se glagolima ne može zahtijevati da tko što učini jer oni i ne označuju činjenje. Ne može se primjerice zahtijevati da tko (prije svega sugovornik) nešto *smije* ili *ne smije* jer se samim tim glagolom, ako je u drugom licu, nešto (neka radnja!) sugovorniku dopušta ili ne dopušta. Zato bi posve zališni, pa čak i besmisleni bili iskazi tipa **Ne smijte se svađati* pored *Ne smijete se svađati*.

Osim kod modalnih glagola oblici imperativa nisu svojstveni ni nekim drugim tipovima glagola, ponajprije npr. bezličnim i/ili njima sličnim glagolima kao što su *ticati se, gaditi se, sviđati se, događati se* i sl., usp. **To te se tiči* ili **Često se događaj* (opširnije o takvim glagolima usp. također Tanasić 2009:42-43). Kod takvih je glagola došlo do neutralizacije po licu, što zapravo znači da oni nemaju nijednoga lica, a vidjeli smo da je za imperativ kategorija lica presudno važna. On je naime eminentno kategorija drugoga lica.

⁷ Analizirajući uporabu takvoga imperativa, Broz navodi i primjer: *Nemoj te biti sram* (Broz 1885:61), koji je danas posve neobičan, ali ne zbog toga što se u njemu javlja infinitiv uz *nemoj*, nego zbog toga što je riječ o posebnom tipu konstrukcije akuzativa s infinitivom, koja je danas obilježena kao arhaična.

⁸ Usp. u nastavku ovoga teksta i odjeljak o tzv. performativnim glagolima.

To vrijedi i za sve one glagole u čijem se leksičkome ustrojstvu može konstatirati odsutnost voljne sastavnice (usp. Ivić 1970:46 i Tanasić 2009:43), kao što su npr. glagoli tipa *boljeti* ili *zanimati*, usp. *Ne bòli (a ne *ne bòli*) *te glava*. Takvi glagoli imaju samo (perifrastične) imperatve trećega lica, koji bi se mogli smatrati i nekom vrstom bezličnih imperativa, usp. *Neka te se to tiče*, *Neka te ne boli glava* i sl.

Imperativnost se može izražavati i dvama oblicima imperativa, posebno često onda kad u službi neke vrste općega i/ili neodređenoga imperativa dolaze oblici glagola *dati*, a imperativ kojeg drugoga glagola konkretizira zahtjevnost, npr. *Daj, trgovče, iznesi mi platna* (Broz 1885:43). U sličnu se značenju često upotrebljavaju i oblici glagola *ići*.⁹ Čak se događa i to da se u jednoj rečenici mogu upotrijebiti i oblici glagola *dati* i oblici glagola *ići*, npr. *Daj, ljudi, idemo sjesti* (Broz 1885: nav. mj.).

Imperativni oblici, pogotovo općega tipa, ili imperativni oblici od tzv. lakih glagola (engl. *light verbs*), tj. onih glagola koje karakterizira semantička općenitost, osobito npr. oblici tipa *daj*, *gledaj (gle)*, *vidi*, *čekaj* i sl. vrlo su visoke čestotnosti i u dječjem jeziku. U dječjem jeziku takvi oblici rabe se relativno dugo u tijeku usvajanja jezika umjesto imperativnih oblika od semantički konkretnijih glagola koji se usvajaju kasnije. Oni omogućuju i olakšavaju daljnje raščlanjivanje i konkretiziranje značenja, a olakšavaju i usvajanje pojedinih sintaktičkih obrazaca kojima su svojstvena modalna (imperativna), pa i futurska značenja (opširnije o tome usp. Hržica 2011:156-159).

Umjesto imperativa u primjerima u kojima se imperativnost izriče dvama glagolima često se rabi i konstrukcija *da* + prezent, npr. *Daj da se š nima malo porugamo*, *Daj da se skrijemo* (Broz 1885: nav. mj.).¹⁰ U starijem jeziku na mjestu drugoga imperativa odnosno konstrukcije *da* + prezent mogao je dolaziti i infinitiv, što je u današnjem jeziku rijetko i izrazito obilježeno, npr. *Da'mo malo poigrati dva viteza dobra koña* ili [...] *dajte se vi smilovati* (Broz 1885:44). U suvremenom jeziku takvi su primjeri, čini se, još uvijek prihvatljivi kad je riječ o prvom licu množine, npr. *Dajmo se* (ili još običnije: *idemo se*) *dogovoriti*, ali su neobični i rijetki u drugom licu, pogotovo u drugom licu množine, npr. *Daj se urazumiti* ili **Dajte se dogovoriti*.

Osim oblicima imperativa zahtjevnost se u hrvatskome jeziku može izražavati i oblicima futura prvoga, npr. *Kad ti dođeš našem mjestu svetom, onda ćeš se pokloniti*, sine (Broz 1885:64) ili *Otići ćete u knjižnicu i pretplatiti se*, zatim spomenutom konstrukcijom *da* + prezent, npr. *Da to odmah vratiš* te konstrukcijom *da* + perfekt, npr. [...] *odmah da si na noge skočio* (Broz 1885:65) ili *Da se niste usudili ni pomišljati na takve stvari*.

Imperativnost, obično s naglašenim semom željnosti, zbog kojega se katkada zove i imperativom želje, osobito kad dolazi u blagosivljanju, zaklinjanju ili proklinjanju, može biti izražena i oblicima optativa, npr. *Bog ti dao što god želiš*, odnosno oblicima kondicionala, npr. *Bog bi dao, da bi dobro bilo* (usp. Broz 1885:68). Osim toga zahtjevnost se u hrvatskome jeziku često izražava i infinitivom, osobito zanižanim, npr. *Ne gaziti travu* ili *Ne pisati prije nego što svi prepišu zadatke*.

⁹ Glagol *ići* u toj se službi vrlo često rabi i u kajkavskome narječju, u kojem u pravilu dolazi uz oblike supina (ili tzv. krnjega infinitiva), usp. primjere iz turopoljskih govora tipa *Idemo si malo sest* koje navodi Antun Šojat u svojoj monografiji o turopoljskim govorima (usp. Šojat 2010:104).

¹⁰ Konstrukcija *da* + prezent uglavnom dolazi iza oblika glagola *dati*, dok je iza oblika glagola *ići* puno rjeđa, a uz to se ni normativno ne preporučuje jer se u hrvatskome standardnom jeziku smatra suvišnim "dakanjem", usp. npr. *Idemo se dogovoriti* prema *Idemo da se dogovorimo* ili sl.

Imperativnost se dakako, kao što je već spomenuto, može izražavati i na leksičkoj razini, tj. bez ekspliciranja imperativnoga značenja u predikatu. To se osobito često čini tzv. performativnim glagolima koji leksički označuju zahtjev, molbu, zapovijed, poziv, naredbu, zabranu i sl. Takvi su npr. glagoli *zabranjivati*, *zahtijevati*, *naređivati*, *moliti*, *predlagati*, *dopuštati*, pogotovo kad se prvim licem prezenta u jednini vezuju za govornika i govorni čin, npr. **Zahtijevam da mi se ispričate**, **Zabranjujem ti da se tako izražavaš**, **Molim vas da me što prije primite** i sl. Rjeđe se u opisanoj službi upotrebljavaju oblici prezenta prvoga lica u množini, npr. **Ne dopuštamo da se ovdje puši** (usp. Piper i dr. 2005:661).

I napokon imperativna značenja mogu imati raznolike vrste manje ili više reduciranih imperativnih konstrukcija, u kojima u pravilu nema posebnih oblika niti posebnih riječi za izražavanje zahtjevnosti, nego imperativno značenje u određenim kontekstima i/ili situacijama dobiva cijela konstrukcija, npr. *Svi u učionicu!*, *Sendvič sa šunkom!*, *Ni riječi!*, *Tišina!*, *Tiho!*, *Tiše!*, *Brže!*, *Dalje!*, *Natrag!*, *U pomoć!*, *Svom snagom naprijed!*, *Bez priče!*, *Bez dogovaranja!*, *Do kraja!*, *Još!*, *Sada!*, *Gotovo!*, *Ho-ruk!*, *Marš!*, *Stop!*, *Iš!*, *Pst!* itd. (usp. opširnije o tome u Piper i dr. 2005: nav. mj.).

Funkciju koja je posve slična funkciji “općih imperativa” npr. od glagola *dati* ili *ići*, (npr. **Dajte se dogovorite** ili **Idemo se dogovoriti**) imaju i poticajne čestice, posebno čestica *neka*, koja se, kao što je rečeno, tradicionalno povezuje s imperativom trećega lica, npr. *Neka dođe što prije* ili *Neka rade što god žele*.¹¹ Sličnu ulogu ima i čestica *da* uz prezent ili perfekt u već navedenim primjerima tipa **Da to odmah vratiš** te čestice *de*, *dede*, *deder*, npr. **De mi skupi kićene svatove**, **Dede reci svojoj vjernoj ljubi** (Broz 1885:46), **Deder ti njega upitaj što je tamo radio!** (usp. Silić – Pranjković 2005:256). Neke od takvih čestica mogu imati i imperativnu paradigmu (usp. i prethodnu bilješku koja se odnosi na česticu *neka*), posebice turcizam *hajde*, *hajdemo*, *hajdete* (opširnije o tom turcizmu i njegovoj porabi usp. u Stevanović 1974:705),¹² npr. **Hajde reci već jednom**, **Hajdemo svi skupa večeras na utakmicu**.¹³

Za čestice tipa *hajde*, *hajdemo* i sl., a to vrijedi i za oblike “općih imperativa” od glagola *dati* ili *ići*, karakteristično je da se ne upotrebljavaju u niječnom obliku (usp. Mrzović – Vukadinović 1990:130), usp. ***Ne hajde već jednom**, ***Ne dajte da se dogovorimo** ili ***Ne idemo se o svemu dogovoriti**.¹⁴ Ima i čestica imperativnoga tipa koje se danas osjećaju posve arhaičnima ili regionalnima, npr. čestica *dera*, usp. **Dera kaži svatim kiće-**

¹¹ Milan Rešetar zabilježio je da se čestica *neka* rabi i u prohibitivnom značenju te da može dolaziti i uz drugo lice. U tom smislu on posebno izdvaja dijalekt Slavonskoga Broda u kojemu npr. *neka ga dirat* znači ‘ne diraj ga’, a *nekate psovati* znači ‘nemojte psovati’. U ovom drugom slučaju vrlo je zanimljivo i to da čestica *neka* dobiva i neke elemente imperativne paradigme, tj. nastavak drugoga lica množine (*nekate*), usp. Rešetar 2010:292.

¹² Takve čestice, koje imaju imperativnu paradigmu, mogle bi se smatrati i nekom vrstom defektivnih glagola, kakav je slučaj i s imperativnim oblicima odnosno s imperativnom česticom *nemoj*, *nemojte*, *nemojmo*. Važna je razlika ipak u tome što su oblici kao *nemoj* glagolskoga podrijetla (usp. *ne mozi*), pa su se naknadno “počestičili”, dok su čestice tipa *hajde* čestičnoga podrijetla, a imperativnu su paradigmu (pa onda i status svojevrsnih defektivnih glagola) dobile naknadno.

¹³ Broz navodi i primjer, posve sličan Rešetaru, u kojemu imperativnu paradigmu dobiva i čestica *neka*: **Zato se nekate sada žalostiti** (Broz 1885:61), što u suvremenom jeziku dakako uopće ne dolazi u obzir.

¹⁴ To je bez sumnje bar jedan od razloga pojavi i proširenosti perifrastičnoga niječnog imperativa u hrvatsko-me i uopće u južnoslavenskim jezicima.

nijem (Broz 1885:46) ili čestice *nu*, *nuder*, *nudire*, usp. **Nu se zagledaj u moju viru pravu** (Broz 1885:53).

Osim za izražavanje zahtjevnosti oblici imperativa mogu se, dakako, upotrebljavati i u drugim službama i/ili značenjima. U starijim tekstovima posebno je (bio) čest pripovjedački (historijski) imperativ kojim se označuje prošla radnja, npr. *Mi ih stignemo pa udri po njima* (Silić – Pranjković 2005:195). Takva je poraba danas obilježena kao zastarjela, regionalna ili kao izrazito obilježje usmene (narodne) književnosti.

Vrlo je zanimljiva i poraba imperativa u označavanju posljedice koja je rezultat uzroka sadržanoga u prethodnoj rečenici, npr. *Svakoga dana upozoravam ga da debelo kasni na posao, ali on kao da me i ne čuje. Pa ga ti sad ne prijavi!* (o takvoj porabi imperativa u makedonskom jeziku usp. Koneski 1972:130 i Karanfilovski 2011:354).

Kad je riječ o sintaksi i/ili suprasintaksi imperativa, treba posebno naglasiti da je u literaturi konstatirano kako se imperativ javlja isključivo u tekstovima koji su organizirani po načelu izravnoga (direktnog) govora, a da nikako nije svojstven indirektnom govoru (opširnije o tome Tanasić 2009:41), usp. *Ona mi poručuje: **Pristani na uvjete koji ti se nude** prema *Ona mi poručuje **da pristanem na uvjete koji mi se nude**.*¹⁵ To je svakako izravno vezano za spomenutu činjenicu da imperativnost pripada kategorijama drugog lica, o čemu još u nastavku.*

U vezi s leksičkim izražavanjem imperativnosti, ali i s izražavanjem imperativnosti uopće, rečeno je da je ta kategorija usko povezana s govornim činom, da je dakle izrazito pragmatične naravi. Upravo: kao kategorija drugog lica, imperativnost je usmjerena na sugovornika, od kojega se zahtijeva kakva akcija ili reakcija.¹⁶

S obzirom na iskazivanje imperativnosti posebno su zanimljivi tzv. *indirektni govorni činovi* (engl. *indirect speech acts*), naime oni u kojima “vlada nesklad između namjeravane funkcije iskaza i njegova doslovnog značenja indiciranog formalnojezičnim sredstvima” (Ivanetić 1995:22; usp. i Levinson 1983:263-276; Yule 1996:54-56; Huang 2007:109-119). Takvi su, primjerice, oni govorni činovi u kojima se postavlja pitanje, ali intencija govornika (i ilokutivna snaga iskaza, tj. komunikacijski smisao iskaza) nije odgovor na postavljeno pitanje jer se pretpostavlja da govornik zna odgovor i/ili da taj odgovor nije komunikacijski bitan,¹⁷ nego je bitno što drugo (npr. iskazivanje ironije, provociranje, poticanje sugovornika na kakvo djelovanje i sl.). Stoga će i pitanje *Silazite li na sljedećoj (stanici)?* postavljeno suputniku u pretrpanom tramvaju ili autobusu imati imperativno značenje – *Maknite se s vrata! / Oslobodite izlaz!*¹⁸

¹⁵ Umjesto imperativa u indirektnom govoru dolazi svojevrsni konjunktiv prezenta (*pristani prema da pristanem*).

¹⁶ Mrazović – Vukadinović među govorne čino ve koji zahtijevaju akciju sugovornika ubrajaju molbu, zahtjev u užem smislu, naredbu, zabranu, upozorenje, savjet, prijekor, grdnju, pitanje itd. (usp. Mrazović – Vukadinović 1990:611-629). U nekima od njih (npr. u zahtjevu, molbi, naredbi, zabrani) može se zamijetiti viši ili niži stupanj imperativnosti. Pritom će eksplicirana ili implicirana imperativnost ovisiti o tipu komunikacije, odnosima među sugovornicima, odnosno o stupnju uljudnosti. O tome više u nastavku.

¹⁷ Npr. govorni čin *Zašto je prozor zatvoren?* pitanje je koje je, zapravo, poticaj/zapovijed sugovorniku da otvori prozor. Govornika uistinu ne zanima zašto je prozor zatvoren niti je to u komunikacijskoj situaciji relevantan podatak. Indirektnim govornim činom govornik jednostavno od sugovornika zahtijeva da otvori prozor.

¹⁸ Da se pitanje javlja u značenju imperativnosti, nije nimalo čudno jer je riječ o vrlo srodnim kategorijama. Naime i pitanje je kategorija drugoga lica, i ono je usmjereno na sugovornika, i njime se kao i imperativom zahtijeva odgovor od sugovornika i traži od njega da preuzme ulogu govornika.

U vezi je s takvim “kontekstualnim” imperativima (odnosno indirektnim govornim činovima sa značenjem/funkcijom imperativnosti)¹⁹ i pragmalingvistički pojam uljudnosti (engl. *politeness*).²⁰ U skladu sa strategijama uljudnosti imperativnost će moći biti iskazana na koji od ovih načina (pri čemu će se moći uočiti različiti stupnjevi i/ili nijanse uljudnosti):²¹

Biste li bili tako ljubazni da me nazovete i još jedanput podsjetite na taj sastanak?
 Mogu li vas zamoliti da me nazovete i još jedanput podsjetite na taj sastanak?
 Biste li me nazvali i podsjetili na sastanak?
 Bi li vam bio problem da me nazovete i podsjetite na sastanak?
 Kako bi bilo da me nazovete i podsjetite na sastanak?
 Hoćete me nazvati i podsjetiti na sastanak?
 A da me nazovete i podsjetite na sastanak?

U tom smislu moći će se nadalje razmatrati i različite ilokutivne snage iskaza, tj. njihove pragmatičke/komunikacijske vrijednosti koje se mogu kretati u široku rasponu od blage sugestije, prijedloga ili savjeta, preko molbe i upozorenja do prijetnje, naredbe ili zapovijedi (o različitim tipovima govornih činova koji zahtijevaju akciju sugovornika, usp. Mrazović – Vukadinović 1990:611-629).

Sažimajući rečeno treba još jedanput istaknuti da je kategorija imperativnosti vrlo tijesno vezana za govorni čin (da je dakle izrazito pragmatične naravi), da se prototipno izražava posebnim glagolskim oblicima (imperativima), koji su svojstveni gotovo svim jezicima, ali da se može izražavati i na brojne druge načine: infinitivom, futurom prvim, prezentom mnogih glagola, konstrukcijama *da* + prezent ili *da* + perfekt, “imperativizi-

¹⁹ Neće, dakako, isključivo forma pitanja biti način indirektnog iskazivanja imperativnosti. Recimo, zahtjev se sugovorniku da otvori prozor osim pitanjima (npr. *Hoćete li otvoriti prozor?*, ili *Možete li otvoriti prozor?*, ili *A da otvorite prozor?*, ili *Zar se taj prozor ne može otvoriti?*, ili već spomenuto *Zašto je prozor zatvoren?* i sl.) može iskazati i konstatacijama tipa *Kako je ovdje zagušljivo!*, ili *Možda bi u prostoriji bilo ugodnije da nije tako zagušljivo!*, ili *Ovdje nema zraka!* i sl.

²⁰ Uljudnost kao pragmatička kategorija definira se kao svjesno izražavanje *obzira* prema drugima i/ili prema sebi te se dovodi u vezu sa sociološkim konceptom ‘obrazu’ u smislu ugleda (stjecanje, čuvanje ili gubljenje ugleda), koji pak u komunikaciji može biti ugrožen ili opravdan, podržan. Nadalje kad se komu obraćamo, možemo se usmjeriti prema njegovu pozitivnom obrazu – odgovor je to na želju recipijenta da se drugima sviđa i da ga odobravaju (tzv. pozitivna uljudnost; npr. *Kako bi bilo da otvorite prozor?*) ili prema njegovu negativnom obrazu – odgovor je to na recipijentovu težnju da ga se ne ometa u djelovanju, da se s njim ne postupa loše te da djeluje po vlastitu izboru (tzv. negativna uljudnost; npr. *Možete li otvoriti prozor?* ili *Mogu li vas zamoliti da otvorite prozor?*). Za negativnu je uljudnost karakteristično da pitanja nude priliku sugovorniku da na njih odgovori negativno, ali efekt odbijanja pritom nije isti kao kod odbijanja zahtjeva iskazana imperativom, u tzv. direktnom govornom činu. Usp. npr. Brown – Levinson 1978:61-71 i dr.; Yule 1996:60-65; Huang 2007:115-119; Marot 2005:56-57.

²¹ O iskazivanju (ne)uljudnosti imperativom u slavenskim jezicima, posebno u ruskome, usp. Benacchio 2010. Na osnovi pomnijivijih istraživanja ona dolazi do zaključka da se u istočnoslavenskim jezicima (osobito u ruskome) negativna uljudnost izražava imperativom svršenih glagola, a imperativom nesvršenih glagola može se izražavati i uljudnost i neuljudnost ovisno o tome je li radnja o kojoj je riječ ugodna ili neugodna. S druge strane u zapadnoslavenskim i južnoslavenskim jezicima imperativom svršenih glagola također se izražava neuljudnost, ali se imperativom nesvršenih glagola ne može izraziti uljudnost, nego samo familijarnost i/ili neuljudnost (usp. o tome i Brlobaš 2010:441-442).

ranim” oblicima prezenta glagola tipa *dati* ili *ići*, ali i nekih drugih, uglavnom tzv. lakih glagola (npr. *gledati*, *vidjeti*, *ćuti*, *ćekati* i sl.), brojnim imperativnim ćesticama i/ili defektivnim glagolima (*nemoj*, *hajde*, *de*, *dede*, *neka* i sl.) te raznolikim tipovima imperativnih konstrukcija.

Literatura

- Austin, John Langshaw (1976; 1994), *How to Do Things with Words*, Oxford University Press, [Vidi i prijevod Milorada Radovanovića: *Kako delovati rećima*, Matica srpska, Novi Sad, 1994]
- Batićić, Tatjana (1983), “O nekim pitanjima u vezi sa analizom glagola *morati* i *moći*”, *Južnoslovenski filolog*, XXXIX, Beograd
- Benacchio, Rosanna (2005), *Upotreblenie glagolnogo vida v utverditel’nyh formah imperativa v slavjanskih jazykah: sopostavitel’nyj analiz*, Padova
- Benacchio, Rosanna (2010), *Vid i kategorija veźljivosti v slavjanskom imperative: Sravnitel’nyj analiz*, *Slavische Beiträge*, 472, Verlag Otto Sagner, München – Berlin
- Brlobaš, Źeljka (2010), “Glagolski vid i imperativ u slavenskim jezicima (Rossana Benacchio: *Vid i kategorija veźljivosti v slavjanskom imperative: Sravnitel’nyj analiz*, *Slavische Beiträge*, Bd. 472, Verlag Otto Sagner, München – Berlin, 2010.”, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 36/2, Zagreb, str. 439-443.
- Broz, Ivan (1885), “Prilozi za sintaksu jezika hrvatskoga. I. Imperativ”, *Rad JAZU*, knj. LXXVI, Zagreb, str. 1-69.
- Brown, Penelope, Stephen C. Levinson (1978), *Politeness: Some universals in language use*, Cambridge University Press
- Czechowska-Błachiewicz, Aleksandra (1995), “Imperativ und Infinitiv als Ausdruck der Aufforderung im Polnischen und ihre Entsprechungen im Deutschen”, *Studia językoznawcze* XIV, Warszawa, str. 7-46.
- Hrźica, Gordana (2011), *Glagolske kategorije aspekta, vremena i akcionalnosti u usvajanju hrvatskoga jezika*, disertacija, Zagreb
- Huang, Yan (2007), *Pragmatics*, Oxford University Press
- Ivanetić, Nada (1995), *Govorni ćinovi*, Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta, Zagreb
- Ivić, Milka (1958), “Slovenski imperativ uz negaciju”, *Radovi Naućnog društva Bosne i Hercegovine* X, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knj. 4, Sarajevo, str. 23-44.
- Ivić, Milka (1970), “O upotrebi glagolskih vremena u zavisnoj rećenici: prezent s veznikom *da*”, *Zbornik za filologiju i lingvistiku* XIII/1, Novi Sad, str. 43-54.
- Ivić, Milka (1972), “Problematika srpskohrvatskog infinitiva”, *Zbornik za filologiju i lingvistiku* XV/2, Novi Sad, str. 115-138.
- Karanfilovski, Maksim (2011), “Za nekoj funkcii na imperativot vo makedonskiot jazik i vo drugite slovenski jazici – prašanjeto na glagolskiot vid pri”, *Zbornik radova Njeĝoševi dani* 3, Nikšić, str. 351-356.
- Katićić, Radoslav (1991), *Sintaksa hrvatskoga knjiźevnog jezika. Nacrt za gramatiku*, HAZU i Globus, Zagreb
- Koneski, Kiril (1972), “Upotrebatna na negiran imperativ od perfektivni glagoli vo makedonskiot jazik”, *Makedonski jazik* XXIII, str. 117-132.

- Koneski, Kiril (1973, 1974), "Značenjata na imperativot vo makedonskiot jazik", *Makedonski jazik* XXIV (1973), str. 131-156 i XXV (1974), str. 145-167.
- Kurzová-Ribarova, Zdenka (1972), "Iz proučavanja imperativa u staroslavenskom jeziku (Negativni imperativ u staroslavenskom jeziku u usporedbi sa stanjem u drugim slavenskim jezicima, osobito u češkom)", *Slovo* 22, Zagreb, str. 52-84.
- Kurzová-Ribarova, Zdenka (2009), "Od proučavanjeto na imperativot vo staroslovenskiot jazik: Odrečniot imperativ vo staroslovenskiot jazik vo sporedba so drugi slovenski jazici, so akcent vrz češkiot", *Paleoslovenistički studii*, IMJ, Posebna izdanja, knj. 63, Skopje, str. 29-72.
- Kušar, Marcel (1884), *Povijest razvitka našega jezika hrvackoga ili srpskoga od najdavnijih vremena do danas*, Dubrovnik
- Levinson, Stephen C. (1983), *Pragmatics*, Cambridge University Press
- Maretić, Tomo (1931), *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb
- Marot, Danijela (2005), "Uljudnost u verbalnoj i neverbalnoj komunikaciji", *Fluminensia*, god. 17, br. 1, str. 53-70.
- Mrazović, Pavica, Zora Vukadinović (1990), *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci – Novi Sad
- Piper, Predrag, Ivana Antonić, Vladislava Ružić, Sreto Tanasić, Ljudmila Popović, Branko Tošović (2005), *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica*, Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga i Matica srpska, Beograd
- Pranjkočić, Ivo (2006), "Hrvatski jezik i biblijski stil", *Raslojavanje jezika i književnosti. Zbornik radova 34. seminara Zagrebačke slavističke škole*, Zagreb, str. 23-32.
- Pranjkočić, Ivo (2008), "Gramatika govornika i sugovornika", *Vidjeti Ohrid. Referati hrvatskih sudionica i sudionika za XIV. Međunarodni slavistički kongres*, Hrvatsko filološko društvo i Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, str. 237-252.
- Rešetar, Milan (1907), *Der štokavische Dialekt*, Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Wien
- Rešetar, Milan (2010), *Štokavski dijalekat* (prevela Stojanka Makočević), Podgorica
- Searle, John R. (1969), *Speech Acts*, Cambridge University Press
- Sesar, Dubravka (1996), "O deziderativnim iskazima u slavenskim jezicima", *Suvremena lingvistika* 41-42, sv. 1-2, Zagreb, str. 561-569.
- Silić, Josip, Ivo Pranjkočić (1995), *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb
- Simeon, Rikard (1969), *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I*, Matica hrvatska, Zagreb
- Stevanović, Mihailo (1974), *Savremeni srpskohrvatski jezik (Gramatički sistemi i književnojezička norma). II. Sintaksa*, Naučna knjiga, Beograd
- Šojat, Antun (2010), *Turopoljski govori*, Plemenita općina turopoljska, Velika Gorica
- Tanasić, Sreto (2009), "O imperativu u savremenom srpskom jeziku", u: *Sintaksičke teme*, Beograd, str. 36-49.
- Veber Tkalčević, Adolfo (1859), *Skladnja ilirskoga jezika za niže gimnazije*, Beč
- Vuković, Jovan (1967), *Sintaksa glagola*, Sarajevo
- Yule, George (1996), *Pragmatics*, Oxford University Press